

Anarcho-Biblioteka
Dobry pieróg to wywrotowy pieróg

Obchody dwusetnej rocznicy urodzin Michaiła Bakunina na świecie

Antoni A. Kamiński

Antoni A. Kamiński
Obchody dwusetnej rocznicy urodzin Michaiła Bakunina na świecie
Wygłoszone na drugiej edycji konferencji "Z dziejow anarchizmu" (29–31
maja 2014), wydane drukiem 2016

[https://www.academia.edu/31124670/
Studia_z_dziej%C3%B3w_anarchizmu_2_English_summaries_](https://www.academia.edu/31124670/Studia_z_dziej%C3%B3w_anarchizmu_2_English_summaries_)

pl.anarchistlibraries.net

Wygłoszone na drugiej edycji konferencji "Z dziejow
anarchizmu" (29–31 maja 2014), wydane drukiem
2016

Dwusetna rocznica urodzin Michaiła Bakunina zmobilizowała nie tylko anarchistów, dla których rosyjski rewolucjonista jest ojcem wyznawanej przez nich filozofii życia, twórcą wolnościowej aksjologii i autorem politycznej doktryny, której są stronnikami. Rocznicą ta uaktywniła także i tę część środowisk akademickich, które zajmują się badaniem myśli politycznej i praktyki rewolucyjnej. Bakunin wciąż uchodzi za uosobienie rewolucyjnej energii, za demona niszczenia i piewcę destrukcji. Jednakże z roku na rok jawi się Bakunin coraz wyraźniej jako oryginalny i utalentowany filozof i myśliciel.

Pierwsze bakuninowskie obchody na szerszą skalę związane były z setną rocznicą jego urodzin i pięćdziesiątą rocznicą śmierci. Ukazały się z tej okazji specjalne wydania czasopism i zbiory artykułów w wydaniach książkowych. Odtąd każda kolejna okrągła rocznica jego urodzin lub śmierci przynosiła znaczący publikacyjny dorobek¹. Na tle dotychczasowych obchodów dwusetna rocznica urodzin wyróżnia się zarówno liczbą, jak i jakością wydarzeń, które jej towarzyszą. Niniejszy przegląd ogranicza się do niektórych tylko uroczystości, konferencji, i kolokwium, omawia część tylko czasopism i książek poświęconych jego myśli i życiu².

Z okazji bakuninowskiej rocznicy znane mediolańskie wydawnictwo Elèuthera wydało ponownie zbiór prac Bakunina pt. *La libertà degli uguali* w opracowaniu najwybitniejszego włoskiego znawcy anarchizmu i myśli Bakunina profesora Uniwersytetu w Padwie Giampietro Nico Berti. Berti oraz Pietro Adamo, wykładowca Uniwersytetu w Turynie, a także Lorenzo Pezzica i Francesco Codello, członkowie Centro Studi Libertari Giuseppe Pinelli, uczestniczyli w Wenecji w maju 2014 roku w całodzienniej konferencji poświęconej życiu i myśli Bakunina. Berti mówił o myśli politycznej Bakunina („Il pensiero politico di Bakunin”), Adamo o jego krytyce nauki („Bakunin e la critica della scienza”), Pezzica o pobycie Bakunina we Włoszech („Bakunin in Italia”), a Codello o jego poglądach na wychowanie („L’istruzione integrale contro la meritocrazia”). Konferencję zorganizowało L’Ateneo degli imperfetti, ośrodek („laboratorium badawcze”) wolnej kultury i nauki. Mediolańskie wydawnictwo Pgreco wydało w październiku 2014 roku broszurę

¹ Informację o obchodach Bakuninowskich rocznic można znaleźć w mojej książce: Michaił Bakunin. Życie i myśl, t. 1: Od religii miłości do filozofii czynu (1814–1848), Wrocław 2012, s. 22–80.

² W niniejszym opracowaniu korzystam w dużej części z materiałów zebranych przez Wolfganga Eckhardta i udostępnionych na stronie: http://www.bakunin.de/news/200_Geburtstag_2014.html (22.01.2016).

okazji i na różne tematy, ale także krótkie wypowiedzi na cały szereg najistotniejszych zagadnień z zakresu filozofii, historii i polityki. Jest to bodaj jedyna tego rodzaju publikacja w literaturze światowej – tym większa chwała poznańskiemu środowisku anarchistów, zwłaszcza Maciejowi Hojakowi i Markowi Piekarskiemu. Publiczna prezentacja tej książki miała miejsce 17 maja 2014 roku w Poznaniu w czasie obchodów 20-lecia istnienia Oficyny Bractwa Trojka.

Rocznice urodzin Bakunina odnotowało także zasłużone (i ciągle świetne) pismo anarchistyczne „Inny Świat”, którym od lat sprawnie kieruje niestrudzony Janusz Krawczyk. W Bakuninowskim bloku, który pojawił się w numerze 1 z 2014 roku, zamieszczono ciekawe artykuły Artura Kielasiaka i Marka Sofija. Uzupełnia ten blok przedruk tekstu o Bakuninie Kazimierza Czapieńskiego, który pierwotnie ukazał się w „Robotniku” w marcu 1936 roku oraz publikacja anonimowej recenzji książki Jamesa Goodwina o Bakuninie i Dostojewskim, która ukazała się pierwotnie w internecie na stronie Kate Sharpley³³.

Niniejszy przegląd – jakże niepełny – naukowych, wydawniczych, kulturalnych i towarzyskich wydarzeń związanych z dwusetną rocznicą urodzin Michaiła Bakunina świadczy o tym, że myśl tego wielkiego rewolucjonisty wciąż jest atrakcyjna dla tysięcy (milionów?) czytelników na całym świecie. Obchody te dowodzą, że Michaił Bakunin pozostaje dla wielu ludzi na całym świecie wzorem człowieka, który oddał wszystkie swe siły, zdolności i uczucia dla sprawy ludzkiej emancypacji spod władzy najróżniejszych form przemocy.

Cieszy fakt, że na tle obchodów Bakuninowskiej rocznicy w innych krajach polski w nich udział wydaje się jednym z najznaczących. Ważne miejsce w nich zajęła międzynarodowa konferencja w Szczecinie, którą odbyliśmy w maju 2014 roku. Mogła się ona odbyć dzięki ogromnemu wysiłkowi całej rzeszy ochotników (szczególnie Michała Przyborowskiego i Piotra Jankowskiego), którzy przygotowywali ją pod prężnym kierownictwem Radosława Skryckiego, profesora Uniwersytetu Szczecińskiego.

³³ „Inny Świat” 2014, nr 1: A. Kielasiak, Bakunin – człowiek czynu i pióra, którego nadal warto czytać..., s. 43–47; M. Sofij, Bakunin i insurekcjonizm, s. 47–49; K. Czapieński, Bakunin o hitleryzmie. Ciekawy głos spoza grobu, s. 45; Twarzą w twarz z demonami Dostojewskiego: anarchizm i upiór Bakunina w XX-wiecznej Rosji, s. 50.

ku jest publikacja nowego przekładu Katechizmu rewolucyjnego, jednego z najważniejszych dokumentów opracowanych przez Bakunina³¹.

W „Studia Philosophica Wratislaviensia” blok tematyczny poświęcony Bakuninowi otwiera artykuł doktora Jacka Uglicka o stosunku Isaiaha Berlina do rosyjskiego myśliciela. Po nim następuje tekst profesora Janusza Dobieszewskiego z Uniwersytetu Warszawskiego o Bakunina „ćwiczeniach z dialektyki Hegla”. Na wstępie tego artykułu Dobieszewski przyznaje się do nieprzemijającej fascynacji Reakcją w Niemczech – słynnym filozoficznym „manifestem” Bakunina z 1842 roku. Kolejny artykuł poświęcony został antyteologicznemu aspektowi myśli Bakunina. Jego autorem jest profesor Leszek Augustyn z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kwestie religii, nauki, autorytetu w myśli Bakunina rozważają przedstawiciele młodego pokolenia polskich badaczy Bakunina Andrzej Grzybowski i Maciej Łagodziński. Reprezentantem światowej bakuninologii we wrocławskim czasopiśmie jest profesor wielu europejskich uczelni (w tym polskich) Paul McLaughlin, autor jednej z najważniejszych książek o filozofii Bakunina: *Mikhail Bakunin. The Philosophical Basis of his Anarchism* (2002). Z tej książki przetłumaczono rozdział o intelektualnych związkach łączących Augusta Comte’a i Michaiła Bakunina. Warto dodać, że profesor McLaughlin jest także autorem książki *Anarchism and Authority. A Philosophical Introduction to Classical Anarchism* (2007), w której, co rozumieliśmy, dużo stron poświęcił Bakuninowi. Kończą Bakuninowski blok rozważania profesora Uniwersytetu Wrocławskiego Jana Krasickiego o biografii Bakunina pióra niżej podpisanego³².

Do obchodów dwusetnej rocznicy urodzin Bakunina aktywnie włączyli się polscy anarchiści. Poznańska Oficyna Bractwa Trojka wydała z okazji tej rocznicy blisko trzystustronicowy tom *Myśli Michaiła Bakunina w wyborze i ze wstępem niżej podpisanego*. Książkę – podkreślimy – wydano niezwykle starannie. Zawiera ona nie tylko błyskotliwe sentencje Bakunina z różnych

poświęconą dwusetnej rocznicy Bakunina: Michail Bakunin 1814–2014. Il bicentenario di un infaticabile rivoluzionario. Inicjatorem tego wydawnictwa był Davide Rossi, wstęp do niej napisał Emilio Sabatino³.

Wczesną jesienią 2014 roku w pięknej Villa Museo „L’Arbusto” w Lacco Ameno na wyspie Ischia odbyła się dwudniowa konferencja zatytułowana „Mikhail Bakunin. Liberta, giustizia, anarchia nell’mezzogiorno d’Italia della seconda metà dell’800”. Konferencję zorganizowało Centro di Studi Isola d’Ischia pod patronatem urzędu miejskiego. Bakunin przez kilka miesięcy 1867 roku mieszkał na Ischii, dlatego pamięć o nim jest na wyspie krzewiona. Pierwszego dnia konferencji Lorenzo Pezzica przedstawił referat „L’Italia di Bakunin”, Nino d’Ambra zaprezentował opracowanie „Garibaldi, Bakunin e l’isola Ischia”, Enzo Papa mówił na temat „Bakunin e gli altri”. Na drugi dzień wystąpiło dwóch prelegentów: Maurizio Antonioli przedstawił wykład „Bakunin e gli amici italiani”, a Carmine Colella mówił o „La discendenza napoletana di Bakunin: La figlia Marussia e il nipote Renato Caccioppoli”. Przewodniczył konferencji Gianfranco Marelli. Niestety, materiały z konferencji nie zostały dotąd opublikowane.

Szwajcaria, w której Bakunin przez wiele lat mieszkał i działał i w której leżą jego prochy, nigdy nie zapomniała o rosyjskim rewolucjonście. Dwusetna rocznica urodzin stała się pretekstem dla okazania kolejnych dowodów uznania dla Bakunina. O niektórych tylko możemy tu wspomnieć.

Pod koniec maja 2014 roku w Le Locle miejscowi anarchiści zorganizowali w restauracji Union specjalny „wieczór” poświęcony Bakuninowi. Gościem uroczystości był szeroko znany szwajcarski historyk ruchu robotniczego profesor Marc Vuilleumier, który wygłosił wykład „Bakounine et la Première Internationale dans les Montagnes neuchâteloises”. W części artystycznej wysłuchano koncertu pieśni anarchistycznych.

W Neuchâtel aktywiści z Association pour un Centre Autogéré Populaire zorganizowali 28 maja spotkanie-dyskusję o anarchizmie z okazji 200-lecia urodzin Bakunina. Animatorami dyskusji byli znani w całej Europie działacze ruchu anarchistycznego Marianne Enckell (szefowa Centre International de Recherches sur l’Anarchisme w Lozannie) i Edy Zihlmann, aktywista Organisation Socialiste Libertaire.

W Saint-Imier miejscowa „wolnościowa kooperatywa kulturalna” Espace Noir dla uczczenia Bakuninowskiej rocznicy zorganizowała wystawę „Bako-

³ Broszura zawiera następujące artykuły: E. Sabatino, *Viva Bakunin!*; D. Rossi, *Michail Bakunin, infaticabile militante*; R. Carazzetti, *Il gallo di Bakunin*; F. Montanari, *Garibaldi e Bakunin*.

³¹ J. Uglicki, *Isaiah Berlin, o stosunku do rosyjskiego myśliciela* (Wratislaviae: Studia Philosophica Wratislaviensia, 2014); J. Dobieszewski, *Bakunin ćwiczenie z dialektyki Hegla*, s. 19–27; L. Augustyn, *Od Boga do świata, ku wolności. Ateizm Michaiła Bakunina*, s. 29–42; A. Grzybowski, M. Łagodziński, *O pocieszeniu, jakie daje niekonkluzywność*, s. 43–55; P. McLaughlin, *Bakunin i Comte*, s. 57–72; J. Krasicki, *Sięgać niemożliwego. O trylogii Antoniego Kamińskiego*, s. 73–92.

³² „Studia Philosophica Wratislaviensia” 2014, vol. IX, fasc. 3: J. Uglicki, *Michał Bakunin a krytyczna krytyka Isaiaha Berlina*, s. 7–17; J. Dobieszewski, *Bakunin ćwiczenie z dialektyki Hegla*, s. 19–27; L. Augustyn, *Od Boga do świata, ku wolności. Ateizm Michaiła Bakunina*, s. 29–42; A. Grzybowski, M. Łagodziński, *O pocieszeniu, jakie daje niekonkluzywność*, s. 43–55; P. McLaughlin, *Bakunin i Comte*, s. 57–72; J. Krasicki, *Sięgać niemożliwego. O trylogii Antoniego Kamińskiego*, s. 73–92.

unine aujourd'hui" („Bakunin dzisiaj"). Zaprezentowano na niej materiały zgromadzone w Centre International des Recherches sur l'Anarchisme w Lozannie (między innymi plakaty, karykatury). Część ekspozycji oddano współczesnym artystom sympatyzującym z anarchizmem. Wernisaż odbył się 31 maja 2014 roku, wystawę można było oglądać do 29 czerwca. Z inicjatywy Espace Noir 7 czerwca odbyło się spotkanie z René Berthierem i Edwardem Castletonem na temat „Aktualność myśli Bakunina". Obaj prelegenci przyjechali do Saint-Imier na 72. kongres anarchistyczny.

Z przyjemnością odnotowujemy, że rocznicę Bakunina uczcił zuryski Cabaret Voltaire kontynuujący wielką tradycję klubu utworzonego przez twórcę dadaizmu Hugo Balla, znawcę myśli M. Bakunina. Dzisiejsi dadaści 29 maja o godzinie czternastej spotkali się przy grobie Bakunina w Bernie, złożyli wieniec z białych róż i wypili szampana. Wśród przemawiających nad grobem był dyrektor Cabaret Voltaire Adrian Notz i prezydent Berna Alexander Tschäppät (!). Obszerną relację z tej uroczystości (ze zdjęciem) zamieścił następnego dnia zuryski „Tages-Anzeiger". Bakuninowski uroczystości kontynuowano wieczorem w siedzibie kabaretu na Spiegelgasse w Zurychu. Zaznaczmy jeszcze, że rocznicę Bakunina odnotowała także zachowawczomieszczkańska „Neue Zürcher Zeitung", którą w swoim czasie czytał Bakunin⁴.

Francuskie obchody rocznicy urodzin Bakunina zapoczątkował organ Federacji Anarchistycznej „Le Monde Libertaire". Numer 1740 z 24 kwietnia – 15 maja 2014 roku został po części oddany Bakuninowi. Oprócz artykułu wstępnego znajdziemy tam zestaw wypowiedzi Bakunina o strajku jako formie walki klasy robotniczej o swe prawa (La grève selon Bakounine: de la nécessité de la lutte économique). Następnie Ramon Pino przedstawił biografię rosyjskiego rewolucjonisty (Mikhaïl Bakounine, itinéraire d'un révolutionnaire) a Irène Pereira jego myśl edukacyjną (Penser l'éducation scientifique avec Mikhaïl Bakounine). Uzupełnia ten blok recenzja książki Jean-Christopha Angauta o heglowskiej młodości Bakunina pióra Daniela Colsona oraz omówienie głównych wydarzeń związanych z obchodami urodzin Bakunina (2014, année Bakounine).

W ramach obchodów dwustulecia Bakunina 3 maja 2014 roku odbyła się w Paryżu prezentacja książki profesora Uniwersytetu w Mediolanie Maurizio Antoniolego Bakounine entre syndicalisme révolutionnaire et anarchi-

rade Vitamine", autor skoncentrował się na wskazaniu najżywoźniejszych myśli rosyjskiego rewolucjonisty³⁰.

Do obchodów rocznicy Bakunina włączyły się – co warto szczególnie podkreślić – dwa czasopisma o profilu filozoficznym i wysokiej renomie naukowej: szczecińska „Nowa Krytyka" i wrocławskie „Studia Philosophica Wratislaviensia". Oba zamieściły o nim po kilka artykułów, pismo szczecińskie skoncentrowało się na autorach zagranicznych, pismo wrocławskie – na autorach rodzimych. Dla „Nowej Krytyki" zadbał o te artykuły niżej podpisany, dla „Studia Philosophica Wratislaviensia" przygotował je znany bakuninolog z Uniwersytetu Zielonogórskiego doktor Jacek Uglik.

W słowie otwierającym „Bakuninowski" numer „Nowej Krytyki" redaktor naczelny profesor Jerzy Kochan napisał: „Prezentowane teksty pozwalają spojrzeć na Bakunina nie sztamowo, lecz głęboko, jako na twórcę historii, ale także zobaczyć w nim prekursora współczesnych ruchów alternatywnych wobec kapitalizmu, wciąż aktualnego myśliciela, z którym wielowymiarowy spór teraz jest bardzo inspirujący i twórczy". Bakuninowski blok w „Nowej Krytyce" otwiera fragment obszernego artykułu rosyjskiego filozofa i ekonomisty Aleksieja Borowoj z 1926 roku. Tekst ten należy do najbardziej głębokich i oryginalnych analiz myśli Bakunina w literaturze światowej. U podłoża decyzji o publikacji tego klasycznego tekstu legła także chęć przedstawienia polskiemu czytelnikowi mało u nas znanego wybitnego rosyjskiego teoretyka anarchizmu, twórcy koncepcji tak zwanego anarchizmu humanistycznego. Współczesną rosyjską bakuninologię reprezentuje w czasopiśmie profesor Rosyjskiej Akademii Nauk, historyk Aleksander Szubin, autor kilku książek poświęconych dziejom anarchizmu i ruchom lewicowym, w młodości aktywny uczestnik ruchu ekologicznego i anarchistycznego. Z Kazachstanu pochodzi profesor Siergiej Udarcew, od lat należący do światowej czołówki badaczy myśli Bakunina. Pozycję tę potwierdził świetną książką Polityczna i prawna teoria anarchizmu w Rosji: historia i współczesność. Badaczy francuskich reprezentuje wspomniany powyżej profesor Jean-Christoph Angaut z École Normale Supérieure w Lyonie. Polskich uczonych reprezentują w tym półroczniku doktor Jacek Uglik oraz znani z konferencji w Szczecinie: profesor Piotr Laskowski z Uniwersytetu Warszawskiego i magister Katarzyna Duda z Uniwersytetu Opolskiego. Ważnym uzupełnieniem tego blo-

⁴ U.M. Schmid, Utopie und Tragödie. Vor zweihundert Jahren wurde der Anarchist Michail Bakunin geboren, „Neue Zürcher Zeitung" 2014, nr 119, s. 25.

³⁰ 200-000000 00 000 00000000 0.0. 00000000; 0000000 0000000000 0000 00000000 00000000, <http://www.revintern.ga/2014/06/200.html> (1.02.2016).

szych postaci rosyjskiego anarchizmu, wybitny teoretyk i aktywny działacz ruchu. W pierwszym z nich, wzorem Grigorija Maksimowa, przeprowadził wywiad z Bakuninem, w drugim – z nieco liryczną nutą opowiedział o swym osobistym stosunku do wielkiego rosyjskiego rewolucjonisty.

Odnotujemy jeszcze fakt, że na rocznicę Bakunina zareagowali rosyjscy trockiści (sami nazywają siebie „kolektywem autonomicznych marksistów i anarchistów”). W ich internetowym organie „[anarchism.ru](#)” ukazał się obszerny anonimowy artykuł pt. Apostoł zniszczenia i jego ideowe dziedzictwo²⁸.

Warto jeszcze dodać, że z okazji Bakuninowskiej rocznicy ukazały się w Rosji trzy książki z nią związane. Pierwsza – obszerny wybór jego prac pt. Państwowość i anarchia, druga – zbiór tekstów Bakunina w opracowaniu Pawła Talerowa wydany w serii „[Izbrannoe sochinenie Bakunina](#)” (Wybrane dzieła Bakunina XIX – XX wieki), trzecia – zbiór zawierający Federalizm, socjalizm i antyteologizm z dodaniem tekstów o Bakuninie Aleksieja Boro-woja, Aleksandra Błoka i Piotra Riabowa²⁹.

Na koniec o obchodach rocznicy Michaiła Bakunina w Polsce. Oprócz centralnej konferencji szczecińskiej Bakunin pojawił się jeszcze w tytule konferencji zorganizowanej we Wrocławiu na początku czerwca 2014 roku przez wielce zasłużonego dla popularyzacji myśli lewicowej profesora Piotra Żuka z Uniwersytetu Wrocławskiego. Odbyła się ona pod auspicjami Dolnośląskiego Ośrodka Strategii Społecznych. Tytuł konferencji brzmiał: „Kultura protestu w tradycji europejskiej. Od protestu do alternatywnych wizji ładu społecznego”. W podtytule zaznaczono, że pretekstem do niej są trzy wydarzenia: 150. rocznica powstania Międzynarodówki, 30. rocznica konfliktu społecznego i masowych strajków w Wielkiej Brytanii oraz 200. rocznica urodzin Michaiła Bakunina. Jedyne referat o Bakuninie wygłosił na niej niżej podpisany. W nawiązaniu do słów Léo Ferré, który nazwał Bakunina „cama-

sme. W dyskusji nad książką wzięli udział znani na całym świecie teoretycy i działacze ruchu anarchistycznego René Berthier i Frank Mintz. Prezentację, która odbyła się w księgarni Emancipation, zorganizowały grupy anarchistyczne – Gaston Leval i Salvador Seguí.

Najpoważniejszym wkładem francuskich uczonych w obchody dwusetnej rocznicy urodzin Bakunina jest niezwykle cenna książka rozważająca kwestię aktualności myśli rosyjskiego rewolucjonisty: *Actualité de Bakounine, 1814–2014. Bicentenaire de Bakounine*. Pracą siedmiu autorów tego kolektywnego dzieła kierował Philippe Pelletier, wybitny geograf, japonista, ekolog, teoretyk i aktywny uczestnik ruchu anarchistycznego. Książkę wydało zasłużone w propagowaniu literatury anarchistycznej wydawnictwo Éditions du Monde libertaire. Ukazała się w maju 2014 roku. Siedmiu autorów, z których każdy ma za sobą wybitne osiągnięcia w badaniu myśli anarchistycznej, pochyliło się nad twórczością Bakunina z jednym tylko celem – znaleźć w niej wątki, które można z pełnym przekonaniem nie tylko odnieść do czasów dzisiejszych, ale także wykorzystać w pracy propagandowej i agitacyjnej na rzecz wyzwolenia ludzkości z ideologicznej, politycznej i ekonomicznej niewoli. W efekcie otrzymaliśmy książkę, która uderza świeżością myśli i odkrywczym spojrzeniem na myśl Bakunina i wskazuje, że i dzisiaj warto sięgać po jego teksty⁵.

Na szczególne podkreślenie zasługuje udział w obchodach Bakuninowskiej rocznicy René Berthiera, znakomitego teoretyka i historyka anarchizmu, a także aktywnego uczestnika ruchu, można powiedzieć – najwybitniejszego francuskiego badacza życia i myśli Michaiła Bakunina. Pierwszą książkę o nim wydał w 1991 roku (*Bakounine politique: révolution et contre-révolution en Europe centrale*). Później publikował liczne artykuły w czasopiśmie, wydawał zbiory jego prac, pisał do nich wstępy. Niezwykle cenna jest jego adnotowana bibliografia francuskojęzycznych prac o Bakuninie (*Bibliographie des études en langue française sur Michael Bakounine*, dostępna na R.A. Forum). Jego wkładem w rocznicę Bakunina są dwa tomy

²⁸ [anarchism.ru](#), [anarchism.ru](#). [Izbrannoe sochinenie Bakunina](#) (200–2014) (Wybrane dzieła Bakunina XIX – XX wieki), „[Izbrannoe sochinenie Bakunina](#)” 2014, no 4, s. 279–284.

²⁹ [anarchism.ru](#); pro et contra. [Izbrannoe sochinenie Bakunina](#) (Wybrane dzieła Bakunina XIX – XX wieki), [Izbrannoe sochinenie Bakunina](#) (Wybrane dzieła Bakunina XIX – XX wieki), [Izbrannoe sochinenie Bakunina](#) (Wybrane dzieła Bakunina XIX – XX wieki), [Izbrannoe sochinenie Bakunina](#) (Wybrane dzieła Bakunina XIX – XX wieki), 2015 (na karcie tytułowej figuruje błędna informacja, że jest to wydanie 2 poprawione).

⁵ *Actualité de Bakounine, 1814–2014. Bicentenaire de Bakounine*. Ouvrage collectif coordonné par Philippe Pelletier, Paris 2014, zawiera: Ph. Pelletier, Avant-propos. Bakounine, camarade vitaminé!, s. 5–19; F. Mintz, Bakounine et notre militantisme, s. 21–39; R. Berthier, Théorie politique et méthode d'analyse dans la pensée de Bakounine, s. 41–58; M. Antonioli, Bakounine syndicaliste? Une „vieille” polémique toujours actuelle, s. 59–71; G. Manfredonia, Bakounine en Italie (1864–1867). Révolution sociale ou révolution nationale?, s. 73–107; J.-Ch. Angaut, Bakounine contre Dieu. Enjeux contemporains de l'antithéologisme, s. 109–128; Ph. Pelletier, Bakounine géopolitique, esquisse, s. 129–157; Ph. Corcuff, Sentiers hérétiques pour une philosophie politique de la liberté et de l'égalité. En partant de Bakounine, s. 159–177.

cennych szkiców o Bakuninie, które już w styczniu 2014 roku zamieścił na stronie Monde – nouveau.net: Bakounine: L'Héritage 1899–1914 i Bakounine et la Réforme protestante. Dodajmy, że na tym sajcie, którym zawiaduje grupa badaczy anarchizmu Cercle d'Études Libertaires-Gaston Leval, można znaleźć dużo materiałów o Bakuninie. Wiadomość z ostatniej chwili – na początku 2016 roku wyszła nowa książka Berthiera Affinités NON électives, poświęcona marksistowsko-anarchistycznym powinowactwom.

Osobliwym wkładem w obchody rocznicy Bakunina była wystawa tak zwanego mail artu w Galerii Treize w Ille-sur-Têt na południu Francji (16 lipca – 20 sierpnia 2014 roku). Twórca projektu André Robèr dedykował wystawę Bakuninowi. Zdaniem Robèra mail art (art postal) jest w najgłębszym znaczeniu sztuką anarchistyczną.

Jedną z ostatnich imprez związanych z rocznicą urodzin Bakunina był „okrągły stół”, który 27 kwietnia 2015 roku zorganizował Uniwersytet Ludowy w Lyonie z udziałem Jeana-Christopha Angaut, Claire Auzias i Daniela Colsona. Spotkanie przebiegło pod hasłem: „Bakunin. 200 lat... i wciąż żyje” („Bakounine. 200 ans... et toujours vivant”). Powiedzmy przy okazji, że Jean-Christoph Angaut, profesor filozofii w École Normale Supérieure w Lyonie, należy do najwybitniejszych znawców życia i twórczości Bakunina na świecie. Mimo stosunkowo młodego wieku posiada ogromny bakuninologiczny dorobek, między innymi dwie książki: Bakounine jeune hégélien: la philosophie et son dehors (2007), La liberté des peuples: Bakounine et les révolutions de 1848 (2009). Angaut prowadzi znakomity blog poświęcony Bakuninowi: <http://atelierdecreationlibertaire.com/blogs/bakounine>.

Zainteresowanie Michaiła Bakunina Hiszpanią było głębokie, poparte solidnymi studiami i osobistymi znajomościami z działaczami rodzącego się ruchu robotniczego. O wpływy w nim walczył z sukcesami z marksistami. Hiszpanie do dziś wspominają Bakunina z najwyższą atencją. O jego związkach z ruchem hiszpańskim napisano dziesiątki artykułów i kilka książek. Ostatnia z nich pochodzi z 2013 roku: Anarquismo y utopía: Bakunin y la revolución social en España, 1868–1936. Jej autorem jest Antonio Elorza, profesor jednego z najstarszych uniwersytetów na świecie – Universidad Complutense de Madrid.

Okolicznościowe artykuły o Bakuninie ukazały się w kilku hiszpańskich czasopismach naukowych, między innymi w „La Aventura de la historia” (krótki tekst opublikował Javier Memba (Orígenes del anarquismo. Mijaíl Bakunin, el león libertario). W majowym numerze organu Konfederacji Narodowej Robotników „CNT” w Valladolid ukazał się artykuł Juliána Vadillo Mijaíl

tom poświęcony Michaiłowi Bakuninowi. Jak wszystkie książki tej serii, również Michaił Bakunin: pro et contra jest antologią tekstów oceniających jego działalność i światopogląd²⁷. Autorem antologii jest Paweł Talerow, historyk i bibliograf, od lat zajmujący się dziejami anarchizmu, autor (wraz z Władimirem Jermakowem) fundamentalnej bibliografii [Bakunin: la révolution et la destruction \(2007\)](#), a także autor obszernego wyboru prac Bakunina wydanego w 2010 roku. Z ostatniej chwili: w styczniu 2016 roku ukazał się w opracowaniu Pawła Talerowa obszerny tom pt. [Bakunin: pro et contra](#).

Ponadtyśastronicowa antologia Bakunin: pro et contra zawiera teksty od 1839 do 2013 roku. Jak do każdej antologii, i do tej można mieć zastrzeżenia co do słuszności wyboru (lub pominięcia) tego lub innego autora. Brakuje zwłaszcza tych, którzy byli „contra”. Można się spierać o wyraźną nadreprezentację autorów współczesnych, których dorobek – jak na razie – nie w każdym przypadku reprezentuje najwyższy poziom. Dziwi na przykład udział w antologii tekstów Lenina i Plechanowa. Ostry sprzeciw budzi udział w antologii tekstu Ludwika Kulczyckiego, który ni stąd ni zowąd został awansowany do Rosjan. Psują nieco ogólny zachwyt drobne potknięcia w komentarzach i w bibliografii wynikające – jak można przypuszczać – z „goniących” terminów oddania książki do druku.

Prezentacja tego niezwykle cennego tomu odbyła się 30 maja 2015 roku w Sankt Petersburgu w ramach „XV [Biennale de la Liberté](#)”, których ostatni dzień oddany został Bakuninowi w związku z jego rocznicą urodzin. Sesja przebiegła pod hasłem: [Bakunin: la révolution et la destruction](#): [Bakunin](#) [et la destruction](#) XXI [siècle](#), a jej dobrym organizacyjnym duchem był Paweł Talerow. Z referatami wystąpiło dwunastu uczonych od lat zajmujących się myślą Bakunina: Irina Kislicyna, Iwan Aładyszkin, Władysław Artiomow, Wadim Damie, Andriej Fiodorow, Leonid Gusman, Andriej Iljin, Władimir Jermakow, Jarosław Leontiew, Dmitrij Rubliow, Paweł Talerow oraz Antoni Kamiński. Materiały ukażą się w czasopiśmie „[Bakunin: la révolution et la destruction](#)”.

Rosyjscy anarchiści aktywnie uczestniczyli we wszystkich wymienionych powyżej wydarzeniach, publikowali okolicznościowe artykuły, uczestniczyli w piknikach. W czołowym ich piśmie „[Bakunin](#)” ukazały się dwa teksty związane z Bakuninem. Autorem obu jest Piotr Riabow, jedna z najważniej-

²⁷ [P. Talerow, Bakunin: la révolution et la destruction \(2007\)](#): [Bakunin](#) [et la destruction](#) XXI [siècle](#). [Bakunin](#) (200–2010) [Bakunin](#) [et la destruction](#) [Bakunin](#) [et la destruction](#)), „[Bakunin](#)” 2014, no 7(91), s. 6–12.

Obchody rocznicy urodzin Bakunina w Rosji przeciągnęły się na rok 2015. W połowie tego roku w znakomitej serii książek „□□□□□□ □□□□” (nazywanej wśród czytelników serią „Pro et contra”) wydawanych przez Rosyjską Chrześcijańską Humanistyczną Akademię w Sankt Petersburgu ukazał się

²⁶ J., [redacted], J., [redacted] ([redacted] (200-[redacted] [redacted]
[redacted] [redacted]), „[redacted] [redacted]
[redacted]” 2014, no 4, s. 279-284.

Dopowiedzmy na marginesie, że do obchodów jubileuszu urodzin Bakunina włączyli się hiszpańscy trockiści. W Barcelonie w Biblioteka Andreu Nin w końcu maja 2014 roku odbyła się debata o rewolucyjnym programie Bakunina. Wzięli w niej udział między innymi Pelai Pagès, Ferrán Aïsa, Pepe Gutiérrez-Alvarez.

⁷ „Germinal. Revista de Estudios libertarios” 2014, no. 12: J.P. Calero Delso, La influencia de Mijaíl Bakunin en España.

Z obchodów niemieckich na szczególną uwagę zasługują warsztaty, które zorganizował Wolfgang Eckhardt. Ich hasłem przewodnim była teza: „Humanisierung der wirklichen Lage” („Humanizacja rzeczywistości”). Eckhardt jest pracownikiem Bibliothek der Freien Berlin, stoi na czele Bakunin Arbeitsgemeinschaft. Jego dorobek bakuninologiczny jest imponujący. Na pierwszym miejscu należy postawić nową niemiecką edycję Dzieł wszystkich Bakunina. Do dzisiaj wyszło sześć tomów w siedmiu woluminach. Opracowywane są z niezwykłą starannością i erudycyjnymi komentarzami. Dość powiedzieć, że wstępy do trzech woluminów zawierających materiały do sprawy konfliktu Bakunina z Marksem liczą w sumie ponad 800 stron. Eckhardt wy-

8

Na Bakuninowską rocznicę zareagowało kilka czasopism naukowych, zamieszczając z tej okazji artykuły poświęcone analizie różnych aspektów jego myśli. Jeden z centralnych organów humanistyki rosyjskiej

²⁰ Zob. [..]. [..], [..]: [..] [..], „[..]” 2015, no 6, s. 137–144. Trzygodzinne nagranie tego okrągłego stołu jest dostępne w internecie: http://iph.ras.ru/uplfile/modph/411_audio/Anarkhia.mp3 (1.02.2016).

[illegible]

16

¹³ „Existence. Anarchistická revue” 2014, no. 2: V. Tomek, Slovem a činem. Životopis anarchistického revolucionáře Michaila Bakunina (1814–1876), s. 8–10; P. Avrich, Bakuninův odkaz. Vliv anarchistického bouřliváka na revoluční myšlení 20. Století, s. 11–13; J. Hanuš, Bakunin – man: na barikádách i útěku kolem světa, s. 14–15.

W Bułgarii rocznicę urodzin Michaiła Bakunina obchodzono między innymi w Rosyjskim Centrum w Sofii. W czerwcu 2014 roku z wykładem „Filozofia Bakunina i europejska kultura” wystąpił znany filozof nauki i logik profesor Borys Czendow z Bułgarskiej Akademii Nauk, autor interesującej książki o poglądach klasyków myśli anarchistycznej: Filozofia anarchizmu. Stirner. Proudhon. Bakunin. Tołstoj. Kropotkin (2013). Uroczystość zakończyła projekcja dokumentalnego filmu o Priamuchinie. Dodajmy, że pod koniec roku ukazała się książka Borysa Czendowa (we współautorstwie z Toszką Michajłową) poświęcona w całości Bakuninowi: Michaił Bakunin. Apostoł wolności, filozof, rewolucjonista. Bułgarscy anarchiści z okazji dwusetlecia urodzin Bakunina wydali książkę Georgija Konstantinowa Teoria i praktyka socjalnej rewolucji Bakunina. W aneksie dodano przekład broszury Bakunina Do oficerów rosyjskiej armii, artykuł Aleksieja Borowoj Michaił Bakunin oraz broszurę Anatolija Gorelika Anarchiści w rosyjskiej rewolucji. Przypomnijmy, że Konstantinow (ur. 1933) to legenda bułgarskiego anarchizmu. W 1953 roku został skazany na wieloletnie więzienie za zamach na pomnik Stalina (na dwa dni przed śmiercią dyktatora, to uratowało mu życie). Z Bułgarii uciekł w 1973 roku do Francji, gdzie przebywał do 1991 roku. Po powrocie do kraju zajął się pracą literacką, publicystką polityczną i działalnością wydawniczą (czasopismo „Swobodna Mysl”, wydawnictwo Szrapnel). W poprzedzającym książkę krótkim „Testamencie”, Konstantinow dedykuje swą pracę swoim następcom, młodym pokoleniom bojowników o wolność. W Brazylii centralnym wydarzeniem obchodów rocznicy Bakunina było czterodniowe międzynarodowe kolokwium, które odbyło się w dniach 10–13 listopada 2014 roku w Biblioteka Terra Livre w São Paulo. Kolokwium zorganizowano pod hasłem „Michaił Bakunin i I Międzynarodówka” („Mikhail Bakunin e AIT”). Otwo-

10

Materiały konferencji ukazały się w 2015 roku w obszernym tomie uzupełnionym o artykuły kilku osób, które nie mogły przyjechać na konferencję osobiście (teksty przysłali między innymi: Robert M. Cutler, Wolfgang Eckhardt, Kenso Jamamoto, Michał Tałałaj, Siergiej Udarcew). Książka jest bogato ilustrowana¹⁸.

15

roku¹⁶. Wśród autorów jest Jon Bekken, profesor Albright College w Reading w Pensylwanii i zarazem aktywny działacz Industrial Workers of the World oraz Robert Graham, autor znakomitej trzytomowej antologii *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas* opublikowanej przez kanadyjskie wydawnictwo Black Rose Books. Najnowszą książką Grahama jest *We Do Not Fear Anarchy – We Invoke It. The First International and the Origins of the Anarchist Movement*. Graham prowadzi imponująco bogaty blog „Robert Graham’s Anarchism Weblog”, w którym pomieścił tekst o Bakuninie¹⁷.

Najobszerniejsze, co zrozumiałe, obchody dwusetlecia urodzin Bakunina miały miejsce w Rosji. Centralnym wydarzeniem była dwudniowa konferencja poświęcona życiu i twórczości wielkiego myśliciela, która odbyła się w Priamuchino, miejscu urodzin Bakunina. W tej niedużej wiosce, położonej 250 kilometrów na północ od Moskwy, od kilkunastu lat odbywają się konferencje poświęcone dziejom rosyjskiego anarchizmu pod wspólną nazwą „Priamuchinskie czcienija”. Od samego początku duszą tego przedsięwzięcia jest Siergiej Kornilow, poeta, dramaturg, muzyk, mieszkaniec Priamuchina. Omawiana konferencja za swój główny temat obrała myśl i praktyczną działalność Michaiła Bakunina. Przebiegała ona pod hasłem: „Człowiek trzech stuleci”. Konferencja odbyła się 12–13 lipca 2014 roku, gromadząc wyjątkowo dużo uczestników: niemal wszystkich bakuninologów z Rosji oraz kilkusobową grupę gości z zagranicy. Byli wśród nich między innymi: Jean-Christophe Angaut, Franco Buncuga, Mosze Gonczarok, James Goodwin, Hikaru Tanaka, Giulio Spiazzi. Polskich uczonych reprezentował Aleksander Łaniewski.

Pierwszy dzień obrad otworzył referat Piotra Riabowa, drugi dzień konferencji rozpoczęło wystąpienie Wadima Damie. Obaj należą do intelektualnych liderów rosyjskich anarchistów. Potwierdzili swą pozycję, przedstawiając głębokie przemyślenia związane z myślą Bakunina. Riabow mówił o światopoglądzie Bakunina w kontekście wiodących nurtów filozofii XX wieku. Przekonująco wskazał na prekursorstwo Bakunina w odniesieniu do central-

¹⁶ „Anarcho-Syndicalist Review” 2014, no. 62, w nim między innymi: H. Beyer-Arnesen, An Injury to One is an Injury to All: Mikhail Bakunin’s Social Conception of Freedom; J. Bekken, Bakunin & the First International; „Anarcho-Syndicalist Review” 2014, no. 63, w nim między innymi: R. Graham, From the Bottom Up: The First International and the Emergence of European Anarchist Movements; C.J. Marquez-Alvarez, The Alliance & The Ideological Diffusion That Wasn’t; J. Bekken, Bakunin and the Historians Revisited.

¹⁷ <https://robertgraham.wordpress.com/2014/12/30/the-bakunin-bicentennial/> (1.03.2016); <https://robertgraham.wordpress.com/bakunin-bicentennial-1814-2014> (1.03.2016).

ryzył go gość specjalny René Berthier wykładem „200 anos de Mikhail Bakunin e 150 anos de AIT”. Po nim wystąpił profesor Sérgio Norte z referatem „A trajetória de Bakunin e os socialismos do século XIX” (Norte jest autorem książki o Bakuninie: *Bakunin: sangue, suor e barricadas*, 1988). W następnych dniach z referaty przedstawiła czołówka brazylijskich badaczy anarchizmu. Alexandre Wellington dos Santos Silva i Davi Galhardo mówili o poglądach Bakunina na wychowanie („Bakunin Educador”). O kwestiach wychowania i edukacji mówili także Antonio Barbosa Lúcio, Douglas Dauan Joel de Oliveira Lima i Jôsy Mércia Ferreira de França („O Ensino de História como uma proposta libertária”). Pedagogiki anarchistycznej dotyczył także referat Iwana Thomaza Leite de Oliveira („O dualismo organizacional e a pedagogia libertária”). Podobnych problemów dotyczył referat Luciany Brito („O papel social da educação em Mikhail Bakunin – do hegelianismo de esquerda ao socialismo revolucionário”), a także Paulo Lisandro Marquesa („Bakunin e a Instrução Integral como parte da revolução libertária”) i Rodrigo Rosy („Ciência e Educação Anarquista: de Bakunin a Ferrer”). Bruno Gandin i Gustavo Medina Pose ogłosili referat na temat „El pensamiento vivo de Bakunin: ciencia, poder y libertad”. Poruszył słuchaczy Dayse Alvares, próbując wykażać związki łączące Hakima Beya z Bakuninem („A Conexão entre Bakunin e Hakim Bey”). Felipe Corrêa przedstawił referat o „logice państwa” u Bakunina („A lógica do Estado em Bakunin”).

O federalizmie u Bakunina mówił João Gabriel da Fonseca („De Baixo para cima, da periferia ao centro: o federalismo em Bakunin”), o poglądach na religię Jonathan Fonseca do Nascimento („Bakunin e a gênese histórica da idéia de divindade na consciência dos Homens”). O „wojowniczych” spadkobiercach Bakunina mówili José Santana da Silva, Marcos Augusto Marques Ataídes i Renato Coelho („Black Blocks, os herdeiros de Bakunin – Militância e Enfrentamento na Ação Direta”). Z ciekawymi referatami wystąpili ponadto: Jan Clefferson Costa de Freitas („Elucidaciones dionisiacas”), Marcelo de Marchi Mazzoni i Marcus Vinicius de Marchi Faria („Alguns passos rumo ao anarquismo”), Márcio Alex Leme („A Rejeição de Bakunin ao Cientificismo de Karl Marx”), Ricardo Ramos Rugai („O método decisório na organização bakuninista”), Selmo Nascimento da Silva („O lugar das greves na luta de classes segundo a teoria bakuninista”), Victor Hugo Soliz („Bakunin e a Análise da Liberdade”).

Biblioteca Terra Livre zorganizowała wystawę poświęconą Bakuninowi oraz zaprosiła Franka Mintza do wygłoszenia wykładu o aktualności myśli Bakunina.

Wcześniej w Brazylii odbyło się kilka spotkań i wykładów. W Campos dos Goytacazes miejscowe *Círculo de Estudos Libertários Ideal Peres* zorganizowało debatę na temat „Michaił Bakunin i anarchizm” („Mikhail Bakunin e o Anarquismo”). Autorem wprowadzenia był brazylijski teoretyk anarchizmu Felipe Corrêa. W Maringá (stan Paraná), działająca tam grupa anarchistyczna *Luta de Classe* (Walka klas) zorganizowała specjalny wieczór w audytorium *Universidade Estadual de Maringá*. Podobny wieczór zorganizowano w Kurytybie w sali miejscowego *Universidade Federal do Paraná*. Tak samo było w Londrinie, spotkanie odbyło się w *Centro de Ciências Humanas* na *Universidade Estadual de Londrina*. Okazjonalne „wieczory” odbyły się także w Campo Mourão i w Foz do Iguaçu. W Belo Horizonte pod koniec maja odbyło się seminarium na temat krytyki społecznej Bakunina i jego strategii rewolucyjnej. Seminarium zorganizował *Coletivo Mineiro Popular Anarquista*. Referat wprowadzający przedstawił brazylijski teoretyk i działacz anarchistyczny Felipe Corrêa. Niemal cały numer poświęciło Bakuninowi czasopismo „No Batente”, wychodzący w brazylijskiej Paranie organ *Colectivo Anarquista Luta de Classe*¹⁵. W Rio de Janeiro w listopadzie 2014 roku wykład pt. „Ecos da barricada: 200 anos de Mikhail Bakunin” wygłosił René Barthier.

W argentyńskiej Paranie odbył się wykład profesora Carlosa Solero w ramach Katedry Myśli Anarchistycznej działającej w *Universidad Autónoma de Entre Ríos*. W Rosario, w Biblioteka y Archivo Histórico-Social „Alberto Ghirardo”, poświęcono Bakuninowi dwa wieczory: pierwszy przebiegał pod hasłem „Wprowadzenie do myśli Michaiła Bakunina”, drugi – „Bóg i państwo”. W Buenos Aires La Asamblea de Villa Urquiza zorganizowała 7 czerwca festiwal poświęcony Bakuninowi. W programie były różnego rodzaju pokazy, warsztaty, występy zespołów muzycznych, loterie oraz dyskusja „Bakunin wczoraj i dzisiaj”.

Na Wydziale Psychologii *Universidad de la República* w Montevideo w maju 2014 roku z okazji dwusetlecia Bakunina przeprowadzono dyskusję okrągłego stołu na temat „Historia i współczesność rewolucyjnego anarchizmu”. Zorganizował ją *Movimiento Instituyente de Esquizofrenia y Esquizoanálisis Libertario*. Panelistami byli: Gerardo Garay, Raúl Zibechi, Bruno Gandin. Rolę moderatora pełnił Gabriel Picos. Dyskusję o Bakuninie zorganizowała także stołeczna biblioteka *Tierra Purpurea*. Federacja Anarchistów Urugwaju 30

¹⁵ „No Batente” 2014, no. 3. W nim dwa anonimowe artykuły: Uma biografia militante, s. 1–4; Ensinamentos de Bakunin: A Urgência do Anarquismo Organizado nas Revoltas do Presente, s. 4.

maja zorganizowała wieczór połączony z prezentacją specjalnego wydania ich organu „Luca Libertaria” poświęconego Bakuninowi.

W Limie miejscowi anarchiści zorganizowali w lipcu i listopadzie 2014 roku kilka debat o Bakuninie. Dyskutowano o konflikcie Bakunina z Marksem (moderator Franz García), o nacjonalizmie i internacjonalizmie w myśli Bakunina (moderator Miguel Det), o roli pasji i przemocy w rewolucji (moderator Luto Rodríguez) oraz o ateizmie Bakunina (moderatorzy Bastardo Restomandias i Marlet Ríos).

W Bogocie grupa anarchistyczna *Libertario Via Libre* poświęciła Bakuninowi swą trzecią konferencję o „wolnościowym komunizmie”, która odbyła się 31 maja 2014 roku. Dyskutowano o Bakuninie, o agroekologii, a także o platformie programowej kolumbijskiej federacji anarchistycznej. 4–8 listopada w stolicy Kolumbii odbyła się konferencja poświęcona 200-leciu Bakunina i 150-leciu I Międzynarodówki. Zorganizowała ją grupa badaczy z Wydziału Prawa, Nauk Politycznych i Społecznych *Universidad Nacional*. Otworzyła konferencję Annick Stevens, profesor filozofii na Uniwersytecie w Liège referatem „Bakunine et les conditions de l’émancipation” („Bakunin i warunki emancypacji”). W sekcji „Bakunin i polityka” wystąpili Julio Rafael Quiñones, Jean-Christoph Angaut i Sonia Torres, moderatorem była Marya Sáenz. W sekcji „Aktualność Bakunina” wystąpili Leopoldo Múnera Ruiz, André-Noël Roth, Diego Felipe Paredes Goicochea, moderatorem była Melina Lombana.

W chilijskiej Calamie w kwietniu 2014 roku miejscowi anarchiści zorganizowane wieczór poświęcony Bakuninowi. W Caracas zorganizowano wykład profesora filozofii na *Universidad Simón Bolívar* Alfredo Valloty „La revancha de Bakunin”. W meksykańskim mieście Cuauhtémoc w maju 2014 roku w centrum niezależnej kultury „Multiforo Cultural Alícia” odbył się wieczór poświęcony Bakuninowi. Także w maju w Monterrey biblioteka *El Portón Negra* zorganizowała spotkanie pod hasłem „Michaił Bakunin – hołd anarchiście”. Zebrani wysłuchali dwu referatów: „Komentarze do pracy Bóg i państwo” oraz „Bakunin a rewolucyjna organizacja”.

Na targach książki anarchistycznej w Sydney referat o Bakuninie wygłosił historyk i teoretyk anarchizmu, wykładowca akademicki Sid Parissi („The 200th anniversary of the birth of »Bakunin the Destroyer«”).

Wychodzący w Filadelfii „Anarcho-Syndicalist Review” poświęcił Bakuninowi część letniego numeru z 2014 roku i część zimowego numeru z 2015